

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення рідної мови у професійно-технічних навчальних закладах

Постановка проблеми. Важливим завданням у процесі навчання рідної мови у профтехучилищі є забезпечення взаємозв'язку чотирьох змістових ліній: культурологічної (формування гуманітарного світогляду, виховання патріотизму, моральних якостей тощо), комунікативної (формування умінь створювати усні і письмові висловлювання різних жанрів; оцінювати почуте, прочитане), лінгвістичної (формування правильного уявлення про структуру рідної мови), діяльнісної, або стратегічної (розвиток розумових здібностей учня) [13, 7], що потребує розроблення і впровадження відповідних підходів до мовної освіти. О. М. Біляєв сформулював три основних підходи: 1) *системно-мовний* – вивчення мовних одиниць в системі, однак ізольовано від мовлення, що формалізує процес вивчення рідної мови; 2) *функціонально-мовний* (функціонально-стилістичний) – формування мовленнєвих умінь на основі засвоєння мовних одиниць у мовленні; 3) *комунікативний* – засвоєння мови в процесі комунікативної діяльності [1, 2]. Саме застосування комунікативно-діяльнісного підходу найбільше відповідає сучасним навчальним цілям та психолого-педагогічним ідеям сьогодення, оскільки дозволяє активно формувати в учнів комунікативну компетенцію – головну мету стандартизованої мовної освіти на усіх рівнях [10, 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші теоретичні праці, присвячені навчанню на комунікативні основі, здійснили методисти і викладачі іноземних мов І. Зимня, Є. Пассов, О. Біляєв, І. Бім та ін., які розглядають комунікативно орієнтоване навчання як поєднання двох структурних компонентів: екстралінгвістичного (комунікативні наміри мовця і предметний зміст спілкування відповідно до ситуації) і лінгвістичного (мовний матеріал – фонетичний, граматичний, лексичний і мовленнєвий матеріал – зразки ситуативно і тематично обумовлених мовленнєвих висловлювань). Відтак було сформульовано концептуальні засади та описано окремі аспекти

комунікативного вивчення рідної мови (В. Мельничайко, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Г. Шелехова, Л. Скуратівський, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Л. Паламар та ін.). Зазначимо, що найбільше розроблений і апробований даний підхід у шкільній освіті, тоді як сучасна професійно-технічна рідномовна освіта зорієнтована передусім на системно-структурне вивчення української мови. Так, Б. Сушевський свого часу констатував, що уроки мови у професійно-технічних навчальних закладах розраховані на повторення, закріплення і поглиблення знань, здобутих у школі, збагачення словникового запасу учнів термінологічною лексикою та вироблення умінь укладати ділові папери, а також розвиток усного і письмового мовлення [14, 64], відтак отримані на уроках української мови знання не мали практичного застосування у майбутньому професійному спілкуванні.

Метою нашої статті є проаналізувати теоретичний аспект комунікативно-діяльнісного підходу до викладання української мови у професійно-технічних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Теоретичними засадами комунікативно-діяльнісного підходу є синтез загально-методичних положень кількох суміжних дисциплін:

- комунікативної лінгвістики – науки, що досліджує загальні закони спілкування, структуру мови у процесах комунікації, взаємодію мовних та позамовних засобів комунікації, залежність організації та використання мовного коду від ситуативних явищ, що визначає її прикладний характер у системі мовознавчих дисциплін;
- лінгвістики тексту, яка вивчає текст як форму функціонування мовної системи, а одним з найефективніших шляхів реалізації комунікативно-діяльнісного підходу у сучасній лінгводидактиці вважається використання саме різнотипних навчальних текстів – результату мовленнєвого спілкування як усного, так і письмового;
- теорії мовленнєвої діяльності, яка розглядає мовлення як активну, цілеспрямовану і мотивовану діяльність, крім того, аналізує функції,

мотиви цієї діяльності, її зв'язок із мисленням, розвиток мислення засобами мови і мовлення, процесами породження і сприйняття повідомлень, текстів; вивчає механізми мовлення, його види, типи, а також ефективні механізми оволодіння рідної та іноземними мовами.

Комунікативний підхід у вивченні мови має виразно прикладний характер, оскільки передбачає оволодіння лінгвістичним матеріалом у дії, тобто засвоєння лексичної і граматичної системи мови з огляду на їх комунікативну (мовленнєву)¹ значущість, а це, своєю чергою, вимагає розкриття сутності такого поняття як "мовлення", а також співвідносного із ним поняття "мова". У науковій літературі натрапляємо на численні дефініції мовлення, що пов'язано з такими його характеристиками як варіативність побутування, багатофункціональність та структурна складність. Усе це зробило мовлення предметом дослідження таких дисциплін, як лінгвістика, психологія, педагогіка (лінгводидактика), психолінгвістика та ін.

У мовознавстві характеристика мовлення традиційно здійснюється через його протиставлення мові, що є системою знаків із закодованими в ній результатами пізнання людиною дійсності, тоді як мовлення – це конкретне говоріння, яке відбувається в часі та має звукове оформлення або письмову форму [7, 414]. Основними ознаками мовлення є активність, динамічність, суб'єктивність, індивідуалізованість, довільність, цілеспрямованість, ситуативність, синтагматичний (лінійний) зв'язок структурних одиниць, мова ж є статичною, об'єктивною, суспільно закріпленою, нецілеспрямованою, неситуативною, абстрактною системою з парадигматичним (вертикальним) зв'язком елементів. Мовлення має також ознаки, які безпосередньо не протиставляються мові, так звані паравербальні характеристики: певний темп, тривалість, темброві особливості, ступінь гучності, артикуляційна виразність, його можна охарактеризувати з огляду на психологічний стан мовця, його комунікативне завдання. Однак, незважаючи на численні відмінності, мова

¹ Зазначимо, що у лінгводидактиці поняття «комунікативний» і «мовленнєвий» вживаються як синоніми // Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 9.

(код) і мовлення утворюють єдиний феномен, адже мовлення є унікальним об'єктивним проявом мови, яка виявляється лише через мовлення виконуючи, таким чином, своє комунікативне призначення. Породжуючи мовлення, мова водночас змінюється і розвивається під його впливом. Діалектичний зв'язок мови і мовлення є не лише фундаментальною лінгвістичною закономірністю, а й визначає такі пріоритетні напрями у мовній освіті як: 1) диференціації навчання мови (як певного ідеального, духовного явища) і мовлення (як соціального вияву мову) й 2) органічне поєднання навчання мови і мовлення, що дозволяє реалізувати усі названі змістові лінії у практиці викладання рідної мови.

У представників психологічної науки також натрапляємо на численні дефініції мовлення:

- мовлення – еволюційно закріплений розвиток вербальних навиків у людській популяції, необхідних для спілкування [11, 203];
- мовлення – це *діяльність* спілкування – вираження, вплив, повідомлення – засобами мови, або це мова у дії, по-іншому, це мова, що функціонує в контексті індивідуальної свідомості [12, . 382].

Отже, мовлення цікавить психологів, передусім, як безпосередній або опосередкований учасник усіх психічних процесів: будучи задіяним у процес сприймання, мовлення робить його більш детальним і глибоким; у процесах пам'яті вербалізація матеріалу полегшує його осмислення, запам'ятовування і наступне відтворення; врешті, мовлення є основним механізмом людського мислення. Крім того, психологи підкреслюють, що мовлення є *діяльністю*, а відтак має структуру, аналогічну структурі інших видів діяльності, а також характеризується за відповідними ознаками: за якісною специфікою (трудова, пізнавальна, ігрова та ін.), за сферою вияву (зовнішня, або матеріальна, і внутрішня, або теоретична), за результатами (конструктивна і деструктивна), за мірою участі творчого начала (творча, або, пошукова, і рутинна, або автоматизована), за участю життєвих сфер вияву людини (когнітивна, психічна, психологічна, духовна, фізична, фізіологічна та ін.) та ін. З огляду на перелічені

ознаки мовленнєва діяльність належить до внутрішньої, творчої, когнітивно-психічної з різною мірою конструктивності діяльності.

Сформульований психологічною наукою діяльнісний підхід до мовленнєвих процесів, синтезований з досягненнями лінгвістичної науки у вивченні мовлення, був узятий за основу досліджень психолінгвістикою – яка вивчає процеси породження мовлення, а також сприйняття і формування мовлення у їх співвідношенні з мовною системою [7, 404 – 405]. Крім того, психолінгвістика дає змогу звернутись до мови та її явищ як до певної системи орієнтирів, необхідної для діяльності людини, для створення певної мовної професійної картини світу. У зв'язку із цим психолінгвістику по-іншому називають теорією мовленнєвої діяльності (або діяльність спілкування, або діяльність вербальної комунікації), засновниками якої є вчені Московської лінгвістичної школи: Л. Виготський, О. М. Леонтьєв, О. Лурія, О. О. Леонтьєв та ін. Діяльнісний підхід ґрунтується на ідеях В. фон Гумбольта про мову як про своєрідну активність (діяльність) і положеннях Л. Виготського про словесне значення як єдність спілкування й узагальнення та знакову опосередкованість спілкування. У цілому діяльнісний підхід до мовлення дозволив аналізувати його як певну систему дій або операцій різних ступенів складності та різних ієрархічних значущостей. У межах діяльнісної парадигми теорія мовленнєвої діяльності розглядає також співвідношення мови і мовлення. Н. А. Зимня вважає, що мова – це засіб, а мовлення – спосіб реалізації мовленнєвої діяльності, по-іншому: мовлення – спосіб формування і формулювання думки засобами мовної системи у процесі мовленнєвої діяльності [3, 26 – 29]. Таке розуміння мовлення узалежнює його не лише від дії мовних законів, а й від впливу зовнішніх факторів: культурно-історичних традицій носія мови, від індивідуальних особливостей мовця, від умов і характеру спілкування. Н. І. Жинкін розвиває думку про діалектичні відношення мови і мовлення, зазначаючи, що мова визначає мовлення відповідно до умов комунікації, трансформуючи суб'єктивне сприйняття дійсності мовцями в об'єктивне, рівнозначне; мовлення, своєю чергою,

визначає мову, адже дійсність і людські потреби в комунікації постійно змінюються [2, 86]. Отже, мовленнєва комунікація – це стратегічний процес, основою для якого є вибір оптимальних комунікативних, передовсім мовних ресурсів. З огляду на сказане, можна також стверджувати, що основною функцією мовлення є комунікативна, зокрема С. Л. Рубінштейн називає мовлення *діяльністю спілкування* [12, 382]. Тому вивчення мови у ПТНЗ, яке має мати виразну професійну спрямованість, повинно здійснюватись у межах *комунікативно-діяльнісного* підходу, який передбачає врахування потреб, мотивів спілкування й умов, за яких здійснюється комунікація. Його дидактичний потенціал криється також у тому, що саме він покладений в основу чинних шкільних програм з української мови [4], відтак застосування його у ПТНЗ забезпечує реалізацію принципів наступності і перспективності у навчанні.

Комунікативний-діяльнісний підхід, як було зазначено, передбачає дотримання принципу цілісного вивчення мови і мовлення, а відтак забезпечує передовсім мовленнєвий розвиток учнів ПТНЗ, тобто сприяє підготовці фахівців, які вільно володіють передусім *практичною* мовою. Практична спрямованість вивчення мови уможливує також формування не просто лінгвістично грамотного фахівця, а фахівця з високою мовленнєвою культурою, що особливо актуально для випускників професійно-технічних навчальних закладів сфери обслуговування. Таким чином, засвоєний мовний матеріал розвиватиме розумові здібності учнів, забезпечить формування відповідних мовленнєвих навичок й умінь успішно спілкуватися у різних життєвих і професійних ситуаціях. Зазначимо, що мовленнєві навички – це мовленнєві операції, що здійснюються за оптимальними параметрами: неусвідомленість, повна автоматичність, відповідність мовним нормам, задовільний темп виконання, стійкість [6, 221]. З огляду на діалектичну єдність мови і мовлення, наявність в учнів стійких мовленнєвих навичок залежить від вироблення мовних навичок. Мовленнєві вміння належать до спеціальних і передбачають здатність мовця виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і

мети спілкування, а їх вироблення сприяє розвитку творчих здібностей учнів С. Омельчук, аналізуючи формування в учнів мовленнєвих умінь, вносить доречне й суттєве, на наш погляд, уточнення, вживаючи термін *мовленнєво-комунікативні* вміння, таким чином, автор акцентує на комунікативному підході до вивчення мови, а також зважає на положення про єдність комунікації і мовлення [8, 3]. Лінгводидакти пропонують різний перелік мовленнєвих умінь, який варіюється з огляду на комунікативно-мовленнєві вимоги майбутньої професії. Сукупність знань і умінь адекватно і доречно користуватись мовою у різних сферах суспільного життя, використовуючи як вербальні, так і невербальні засоби забезпечує формування мовленнєвої компетенції учнів ПТНЗ сфери обслуговування, у якій міжособистісне спілкування є невід'ємним компонентом професії [9, 9].

Крім того, успішна мовленнєва комунікація залежить й від особистісних якостей мовця: здібностей учнів до мовленнєво-комунікативної діяльності, ступеня оволодіння мовленнєво-комунікативними навички і вміннями, наявності мовного чуття, словесної пам'яті тощо.

Комунікативно-діяльнісний підхід передбачає також застосування відповідних лінгводидактичних принципів, серед яких принципи пізнавально-практичної та функціонально-комунікативної спрямованості, а відтак впровадження комунікативної та когнітивної методик навчання рідної мови, що виражається у змісті дидактичного матеріалу та прийомах його подачі.

Висновки. З огляду на викладене можна підсумувати, що комунікативно-діяльнісний підхід до мовленнєвих процесів передбачає спрямованість сучасної лінгводидактики на дослідження мовних фактів і їх реалізацію в мовленні, а також на аналіз комунікативних і когнітивних засад мовленнєвої діяльності. Однак даний підхід не слід абсолютизувати, оскільки навчальна мотивація учня не завжди збігається з комунікативною мотивацією, а ототожнення вивчення мови з мовленням або мовленнєвою діяльністю порушує природне співвідношення комунікативної орієнтації і свідомого вивчення та систематизації мовного матеріалу. Відтак постає давня проблема

співвідношення теорії і практики у вивченні мови, адже, з одного боку, маємо справу з мовою, яка виступає як система орієнтирів для мовленнєвої діяльності (своєрідна основа, база), з іншого – з комунікативно орієнтованим описом мовних одиниць і засобів. Очевидно, що умовою формування комунікативних умінь є свідоме засвоєння і систематизація мовного матеріалу [5, 29 – 31], що не виключає при вивченні рідної мови у взаємодії з комунікативно-діяльним системно-структурним, а також функціонально-семантичним підходом, останній забезпечує *свідоме* оволодіння мовою, відображаючи зумовленість використання мовних засобів особливостями відповідного мовленнєвого акту.

Література

1. Біляєв О. М. Зміст уроку мови / О. М. Біляєв // УМЛШ. – 2003. – № 4. – С. 2 – 7.
2. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : "Наука", 1982 – 156 с.
3. Зимняя И. А., Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Кн. для учителей, 2-е изд / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1985. – 160 с.
4. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59 – 65.
5. Леонтьев А. А. Принцип коммуниктивности сегодня / А. А. Леонтьев // Иностранные языки в школе. – 1986. – № 2. – С. 27 – 33.
6. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М., 1997. – 351 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – 685 с.
8. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису / С. Омельчук / Дивослово. – 2006. – № 9. – С. 2 – 6.
9. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова в школі. – 1999. – № 3. – С. 8 – 10.
10. Пентилюк М.. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 1. – С. 15 – 20.
11. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: „Академвидав”, 2006. – 424 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Издательство „Питер”, 1999. – 720 с.
13. Снісар З. Гуманітарні предмети в профтехучилищі – для розвитку особистісного потенціалу / З Снісар // Освіта України. – № 49, 21 червня 2002. – С. 7.
14. Сушевський Б. С. На уроках мови в СПТУ / Б. С. Сушевський // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 5. – С. 64 – 69.

Анотація

У статті розкрито сутність комунікативно-діяльнісного підходу, з'ясовано його місце і роль при вивченні рідної мови у професійно-технічних навчальних закладах.

В статье раскрыто содержание коммуникативно-деятельностного подхода, определены его роль и место при изучении украинского языка в профессионально-технических заведениях.

Ключевые слова: Коммуникативно-деятельностный подход, украинский язык, психолингвистика.

Ключові слова: Комунікативно-діяльнісний підхід, українська мова. психолінгвістика.

Коммуникативно-деятельностный подход к изучению родного языка в профессионально-технических учебных заведениях.